

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ХРОНОТОПУ В ПОСТМОДЕРНІЙ ПОЕЗІЇ

У статті аргументується доцільність дослідження категорій простору в постмодерній поезії в контексті опозиційності категорій ментального простору ліричного суб'єкта, що реалізується в художньому цілому поетичного тексту, утворюючи складну систему. Автор враховує фундаментальне твердження про те, що в художньому тексті просторовий символ набуває ознак специфічно виявленого знаку культури. Працюючи з асоціативністю, усім спектром смислів символічного, поет розширює поле інтерпретації художнього цілого свого твору. Аналіз поетичних текстів дає можливість зробити висновок про глибоку ментальну закоріненість просторових образів, дослідити опозиційність просторових образів, що фіксують основу ментального простору, а також схарактеризувати притаманний постмодерній поезії специфічний пошук зняття опозицій як спосіб відчуження від ворожого суб'єктові абсурдного світу.

Ключові слова: *хронотоп; ментальний простір; ліричний суб'єкт; постмодерна поезія.*

Будь-яка комунікативна діяльність особистості пов'язана із ментальним самоусвідомленням, що відбувається в певних категоріях, зокрема категоріях хронотопу як визначальних для людського мислення. У текстовому просторі хронотопні категорії можуть виходити за межі інформативних і ставати основою для ідейних маніпулювань, що спричиняють певні реакції споживачів інформації.

У текстових категоріях хронотопу спостерігається яскравий дихотомізм, що побудований на протиставлення «свій» – «чужий» простір, «верх» – «низ», «схід» – «захід», «тоді» – «тепер» тощо і визначає певні світоглядні доміанти мислення, впливає на особливості конституювання внутрішнього простору тексту, урешті виходить за рамки художнього цілого, відображаючи особливості менталітету, простору ментального, який, у свою чергу, відбивається на всіх типах словесного самовираження й ментального самовизначення індивіда, зокрема автора.

Хронотоп виступає ключовою детермінантою для розробки психологічних засобів конструктивної організації комунікації та взаємодії особистості з іншими, її становлення, розвитку й успішного функціонування в соціальному середовищі з використанням безпосередніх та опосередкованих соціальних контактів і видів діяльності. На сьогоднішній день надзвичайно актуальним є дослідження таких ментальних категорій, які характеризують специфіку національного словесного рефлексування, відображаючись у художніх та медійних текстах.

Провідне поняття дослідження – хронотоп як основа комунікативної стратегії, що розглядається як суб'єкт-об'єктна взаємодія й комунікація, яка реалізується в тексті та являє собою багатовимірну систему зв'язків особистості зі світом.

Хронотоп комунікативної діяльності проявляється на різних рівнях функціонування свідомості: буденному та небуденному, які, взаємопроникаючи, збагачуючи один одного, визначають нові контексти й тим самим змінюють реальну комунікацію і взаємодію з в художньому та медійному полі в рамках національної комунікації.

Теорія хронотопу як категоріальної основи філософії тексту фундаментально була розроблена М. Бахтіним, котрий розробив поліфонічну модель комунікації, зокрема вчення про діалог, як комунікацію, а також обґрунтував високий рівень оцінності художнього хронотопу: «Хронотоп у творі завжди включає в себе ціннісний момент, який може бути виділений з цілого художнього хронотопу тільки в абстрактному аналізі», – вважає М. Бахтін [1, с. 106].

У кінці ХХ ст. сформувалися наукові напрями, пов'язані з вивченням комунікативної сутності тексту, осмисленням феномену комунікації та принципів ефективної мовленнєвої поведінки, такі як нараторологія, неориторика, рецептивна естетика й ін. Метою цих напрямів є вивчення комунікативних аспектів художніх текстів, їх жанрової специфіки, розуміння тексту як об'єкта культурної комунікації. Дослідники (Н. Тамарченко, В. Тюпа, Ю. Шатін) визначають такі важливі поняття, як жанрова ідентифікація тексту, комунікативна подія, комунікативні стратегії наративного дискурсу, глосалізація. Актуальними є дослідження з виявлення специфіки національної комунікації, особливостей національної комунікативної свідомості.

Як бачимо, у сучасному літературознавстві комунікативна природа мистецтва слова є загальноприйнятою аксіомою теоретичного знання про літературу. За словами М. Бахтіна, проблема комунікації «найкраще розкривається на матеріалі ху-

дожньої літератури, яка відображає мовленнєве спілкування у всьому різноманітті та складності, подає мову в новій ролі й новому вимірі, поєднує слово у всіх його словесних можливостях із думкою, почуттям і дійсністю» [1, с. 294]. Нагальним у цьому сенсі є дослідження сучасної літературної ситуації, зокрема визначення світоглядних тенденцій в українській поезії, адаптації української національної культури на ґрунті світового постмодерністського дискурсу.

Сучасна українська поезія недостатньо досліджена саме з боку осмислення естетичних підстав для вибудовування автором власного світогляду. На українському ґрунті проблему поетичного постмодернізму досліджували Т. К. Гуменюк (2002), Л. Б. Лавринович (2002), І. М. Колтухова (2007), В. Є. Копиця (2006), І. М. Старовойт (2001), однак заявлена проблема залишилася без уваги названих авторів, що й обумовлює актуальність цього напрямку дослідження, зокрема специфіки категорій хронотопу, що лягають в основу формування ментального простору індивіда.

Поняття «ментального простору» було вперше впроваджене Ж. Фоконьє, в дослідженнях якого воно корелює з поняттям «картина світу», при цьому ментальний простір не відображає реальну дійсність, утілюючи особливості внутрішнього сприйняття особистості, групи людей, народу тощо. Поняття «ментального простору» надалі розкривали в своїх роботах З. А. Агаєва, Т. Ф. Гостева, О. Ю. Богданова, Є. А. Лапін, О. В. Руднева, І. В. Бліннікова, І. Ю. Ваганова, Н. Ю. Замятіна. На жаль, у вітчизняному літературознавстві ця проблема ґрунтовно не досліджувалася, що й зумовлює актуальність такої роботи.

Як зазначалося вище, ментальний простір індивіда формується через корелювання протилежностей, що становлять певні фундаментальні бінарні опозиції. Через опанування такого просторового протиставлення, усвідомлення своєї світоглядної віднесеності до певної з цих протиставлених категорій може розкриватися специфіка авторського «я», тому аналіз цих категорій дає можливість відтворити специфіку ментальної картини світу ліричного суб'єкта.

Особливості української ментальної картини характеризуються конфліктом «різних реальностей», різних «культурних полів», що породжені певними історично-культурними відмінностями в розвитку регіонів. Таке історично-культурне й ментальне протистояння є основою регіонального рефлексування, що виражається в антитестичних просторових категоріях «сходу» та «заходу».

Український схід постає як ментальний простір «втрати українськості», простір духовної порожнечі, однак одночасно й як простір постійного самопошуку, духовного вистоювання для національно свідомого суб'єкта: «і маю я тільки зеарище / з присмаком батьківщини» [4, с. 11]. Цей простір має свою болючу історію спланованого національного вихолощення («Це занепед епохи, це п'яний декаданс, / захмелілі ковбої, комуністи і фермери / заселяють уперто слобожанський Клондайк» [5]), його мешканці мають доводити свою приналежність до ментального простору України, оскільки їх національне самовизначення може бути поставлене під сумнів, що породжує, з

одного боку, активніше саморефлексування в національному полі, з іншого ж, агресивне ментальне протистояння такому випробуванню: «Крута земля димів і збочень / Вгруза в вечірню куряву, / І галицькі пильнують очі, / Чи правильно я тут живу. / А хто зна! Все співаю труби / І рейки в леті на Донбас. / П'ю самого. Плюю крізь зуби / Й кажу, бува: «Которий час?»» [Вольвач, 45]. Відповідно, культурними ознаками простору може стати гіпертрофована «некультурність», постмодерний епатаж «напоказ», що теж є виявом опозиційності просторового сприйняття, формуванню стереотипних просторових характеристик.

З іншого боку, активно усвідомлюються минулі героїчні сторінки історії, пов'язані з простором сходу: «А навкруги – шорстка моя дідизна, / Махновщина на всі чотири боки» [4, с. 46]; «А сила лежить наша вкосякана, / Немов би й нема – так лежить. / Дорога до моря Азовського / Біжить собі та й біжить» [4, с. 56].

Простір українського сходу яскраво пізнається з певних просторових деталей, зокрема терикони, що можуть одночасно символізувати й духовну мертвотність простору (порожня порода): «У змудженім мовчанні териконів / осіння знепредмечена земля. / Сосюрою оспівані ще гони / летять з нестримністю залізного коня» [7], і його замкненість (вони є межа, за якою інший простір), й уяскравлене протистояння «схід-захід»: «Вечір. Терикони... / Захід кривить криваво вуста. / Схід народжує мертві канцони. / Схід народжує знову Христа» [7]; «На обрії – трикутник терикону, / як символ і межа, / як спільне щастя й горе. / Прадавній скіф плює у мертво море...» [7]. Відторгнення від простору, що стає ментально чужим, породжує його розмивання, вихід ліричного суб'єкта за просторові межі: «Чи Лондон чи Донецьк – / вже кілька днів тумани. / Пусте вітерець, / ганяє в небі хмари. / А дець – не знаю – де, гарячі є країни. / Там дощ коли і йде, / то тільки дві хвилини» [7], із наступним болючим поверненням, пов'язаним із усвідомленням свого нерозривного зв'язку саме з цим простором, зануреності свого рефлексування в його ментальну специфіку: «Ми помрем не в Парижі, / ми здохнемо тут – / на нашій – не своїй, / і не чужій, отруєно- / вишневій Україні... / Нас поховать тут, / де сонце, даль і терикони, / де обрії м'ятою цвіте / і чебрецем п'яніє степ» [7]; «Південний Схід – так дико, тьмяно. / Осінній Хадж. Мандрівка восени...» [7]. Рефлексування українця зі Сходу практично завжди болючо загострене, це відторгнення свого ментального простору й одночасно бажання його захистити, довести його цінність, приналежність до простору національного: «І хай сміється Захід і Європа, / або яка це рафінована прутня, / ніхто з них так і не второпав, / чим є для нас оця земля. / Копри і рури свічками угору – / дідами це збудований бльокопост. / Стоїш, зубами стримуючи горе, / а венами накочується OST...» [7], «Тому твоя вітчизна – це / твоє тавро і твій кацет, / чий прояв є надміру злим, / бо туго стягнуто вузли... / Вітчизни – різні. І твоя, / на жаль, не з крацих. Все ж не я, / так інші цей сприймають край / з утіхою» [5].

Рефлексування в межах простору «заходу» частіше пов'язується із конкретною територією (Львів, Івано-Франківськ, Гуцульщина): *«Нас чекали Сорбонни, а нам – аби плоть. / Не химера, не мрія... / Ми лишилися там, де ридас Господь / і мовчить Гуцулія»* [4]. Західноукраїнське самоусвідомлення так само породжене болючими сторінками історії краю, втратами, необхідністю вистоювання, однак у контексті українськості всі його ментальні характеристики можуть бути позначені знаком «+»: *«західний берег добре освітлений / нагадує східний мало освітлений... / західний берег мало освітлений / нагадує східний якого нема»* [2, с. 31], хоча цю цитату не можна сприймати в буквальному контексті, однак тут ментальна опозиція «схід» – «захід» досить виразно представлена в площині «більше» – «менше», що яскраво відображає загально специфіку національного рефлексування.

Ще одна виразна опозиція ментального простору – «центр» (столиця) – «провінція», причому якщо традиційно уявлення про центр пов'язуються із рафінованістю, культурністю, бажаним просторовим перебуванням, то в постмодерній поезії досить часто це значення центру знецінюється: *«Той полин біля рейки – вже Київ. / Київ – рейок знервована ртуть. / Ну так що ти там мріяв? Такий він? / К бісу мрії. Тут просто живуть»* [4, с. 111]; *«Комусь воно, як Рай, оці лисніючі бруки / Столиці здобної і неба млосний шмат. / Він мовчки сніг гребе. У нього мерзнуть руки. / Гребе – і все. Проходьте, вашу мат»* [4, с. 134]; *«І літерний за обрій / Біжить, за небокрай. / І коли тут так добре, / То там же, мабуть, Рай...»* [4, с. 138]. Помітно, що образ «рай» ужитий в іронічному значенні, бо центр-столиця, стає ще одним образом міста як пастки, екзистенційної порожнечі, про що говорилося в іншому нашому дослідженні.

У сенсі «українськості» столиця – просторовий центр – це простір розчарування від нереалізованого культурного очікування: *«Он розсунув обаполи мі-то / Мій Дніпро, заломивши брову. / Серед сала і малоросійства / Це – моє і тут я живу. / Це моє. З правіків і назавше, / Наче гемоглобін у крові. / Все зчу-жіло. Та небо ще ж – наше, / Наші вітер і онце в траві»*[4, 31]. У цілому дихотомія центр-провінція в постмодерному дискурсі є досить складною, що можна відобразити в таких позиціях:

- провінція протистоїть центру як культурно здорове протистоїть хворому: *«чому ми залишаємось в провінції / навіщо спостерігаємо ландшафт / в якому вечір повен вітру по віця / в якому ранком ні телефонів ні авт»* [3];

- столиця стає простором розчарування: *«Немає свят, окрім тугих колін / В часах, в котрих ні крапельки вологи. / Зневіри сунуть з чотирьох сторін / І сіються на Київ і Пологи»* [4, 151];

- провінція є культурним «низом», знедуховленим простором, з якого можна вирватися: *«Нам призначено низ. Пролетарські райони / западають в телефір, як в туман»* [6];

- протистояння центру й провінції знімається, оскільки втратило свою актуальність в суцільно чужому для постмодерного суб'єкта просторі: *«Долання хворих епіцентрів, / і споглядання мовчазне /*

отруєних райцентрів» [7]; *«Харківські горки і київські крути / кидає час на безмен»* [3].

У зв'язку з останньою позицією можна простежити досить цікаву ментальну тенденцію: відмову від просторового (і часового) опозиціонування, оскільки в свідомості суб'єкта весь світ постає як абсурдний, чужий йому, єдиний спосіб існування в якому – це перебування «між» або «поза»: *«я не знаю як правильно: / із заходу на схід / чи зі сходу на захід... / тому й гарно мені / між дерев над водою»* [4, с. 19]. Власне, це передусім занурення у власний внутрішній світ, самогерметизація в ньому, пошук затишку у відстороненості від світу: *«ми емігрували: / дехто в себе а дехто в далекі краї / хто не емігрував / той ніким не став / бо ніколи ніким і не був»* [4, с. 191]. Однак така герметизація може спричинити рух по колу, нівеляцію простору як такого: *«вони покинули острів / щоб повернутися на острів / який вони покинули... / і доки це триватиме / цього питання не існує / бо все може бути / і навіть острів / який вони покинули, щоб повернутися на острів / який вони покинули...»* [4, с. 22]; утрату закоріненості, землі, власного місця: *«- куди це ти зібрався? адже і сам не знаєш / вернись... / – але куди?»* [4, с. 26]; *«оскільки життя не має / ні кінця ні початку / то й кожен наш задум / не має ні кінця ні початку»* [4, с. 51]. Ліричний суб'єкт втрачає відчуття розвитку, що реалізується в просторовому символі дороги: *«багато є знаків / у кінці дороги / багато є знаків / про кінець дороги / а кінець дороги / там де ви стоїте»* [4, с. 29], він зупиняється й у часі: *«сонце сходить... / – то це ж воно / вже заходить»* [4, с. 122], завмирає в якійсь точці «між»: *«розмиються в обличчя знаки / наповняться снігами рамки / майбутнє тихо запитає / минуле мовчки відповідь»* [4, с. 89], тому, власне, будь-яка його діяльність поза рефлексією втрачає сенс, оскільки саме рефлексія і є найвищим благом і способом пізнання сенсу: *«ти можеш робити це або не робити – / Божий храм всюди / ти можеш рушати в дорогу чи ні – / Божий храм всюди / ти можеш забути / або й не знав ніколи / ти можеш загадати своє незнання – / Божий храм всюди»* [4, с. 40]. Формується цікавий просторово-ментальний парадокс, коли свідомість, замкаючись, досягає найвищого розімкнення у світ духовного (*«ми йдемо від невідомого до невідомого / а відрізок між невідомим і невідомим – це наша спроба чи то об'єднається з реальністю / чи то роз'єднається»* [4, с. 123]), що протистоїть просторово обмеженому способі сприйняття пересічної особистості: *«людина прагне стіни – / тому стіна повсюди»* [4, с. 159]. Така внутрішня відмова ліричного суб'єкта від чітко окресленого ментального хронотопу стає його способом протистояння категоричності світу, оцінності всіх категорій мислення, що відображається й у сприйнятті часу, й у відображенні логічної послідовності мислення: *«не все разом і ніщо зокрема / не є причиною або наслідком / і близьке і далеке – / перебіг що не потребує назви / не може мати означення»* [4, с. 197]. Результатом кардинальної відмови від опозицій стає нівелювання категорій «свій простір» – «чужина», що традиційно становлять основу ментального простору: *«добре з чужини пове-*

ртатися в Україні / але Україна це чужина / з якої уже нема куди повертатися...» [4, с. 299]

Таким чином, дослідження просторових категорій у контексті їх ролі у формуванні ментального простору постмодерної поезії доводить, з одного боку, наявність складних схем традиційного опозиціонуван-

ня цих категорій та вплив просторової прив'язки власного рефлексування до певного простору на загальний рівень рефлексії, а з другого боку, демонструє виразну тенденцію до пошуку зняття опозицій як відсторонення від чужого суб'єктиві абсурдного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 386 с.
2. Бондар-Терещенко І. Фібурації [Електронний ресурс] / І. Бондар-Терещенко // Бібліотека української поезії. – Режим доступу : <http://poetry.uazone.net>.
3. Вольвач П. Південний схід. Поезії / П. Вольвач. – Львів : Кальварія, 2002. – 188 с.
4. Воробйов М. Слуга півонії. Поезії / М. Воробйов. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. – 344 с.
5. Жадан С. Поезія [Електронний ресурс] / С. Жадан // Бібліотека української поезії. – Режим доступу : <http://poetry.uazone.net>.
6. Неборак С. Десять наближень до лінії обрїю [Електронний ресурс] / С. Неборак // Бібліотека української поезії. – Режим доступу : <http://poetry.uazone.net>.
7. Соловей О. Фїєста інфікованих. Осінній Хадж [Електронний ресурс] / О. Соловей // Бібліотека української поезії. – Режим доступу : <http://poetry.uazone.net>.

Е. А. Росинская,

Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина

КОМУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ХРОНОТОПА В ПОСТМОДЕРНОЙ ПОЭЗИИ

В статье аргументируется целесообразность исследования категорий пространства в постмодернистской поэзии в контексте оппозиционности категорий ментального пространства лирического субъекта, которые реализуются в художественном целом поэтического текста, образуя сложную систему. Автор учитывает фундаментальное утверждение о том, что в художественном тексте пространственный символ приобретает признаки специфически маркированного знака культуры. Работая с ассоциативностью, всем спектром смыслов символического, поэт расширяет поле интерпретации художественного целого своего произведения. Анализ поэтических текстов дает возможность сделать вывод о глубокой ментальной укорененности пространственных образов.

Ключевые слова: *хронотоп; ментальное пространство; лирический субъект; постмодерная поэзия.*

Е. Rosynskaya,

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

KOMMUNIKATYV STRATEGY IN THE TIME-SPACE POSTMODERN POETRY

This research work is devoted to study of the specific features of poetry chronotop. The special attention is played to a mythological chronotope, which incarnates the idea about the necessity of returning to the world of the christian values. Modifications of literary space, expansion of their semantics and functions have influenced the genre of the poetry. The symbols analysis for chronotop indication actualizes the symbols-images of space, a road symbol and a road crossing (section) as a virtual location of a lyrical subject. Working with associativity, the full range of symbolic meanings, poet expanding field of artistic interpretation of the whole of his work.

Key words: *mental space; chronotop; poetic vision of the world.*